

МОРФОМЕТРИЧНІ ТОПОНІМІЧНІ ПОКАЗНИКИ:

ПОНЯТТЯ І ПРИКЛАД КАРТОГРАФУВАННЯ

Вступ. Топонімічній інформації притаманні властивості територіальності й просторового поширення, а отже, вона може бути досліджена засобами і методами картографії. До сих пір концептуально нерозробленими лишаються графоаналітичні прийоми аналізу топонімічної інформації, і перш за все методи морфометрії. Серед останніх можливо застосовувати поняття щільності топонімів, топонімічної ємності та топонімічного потенціалу території.

Вихідні передумови. Вперше поняття про щільність топонімів як параметр характеристики освоєності території увів А.Н. Казаков у 1949 р. [6]. У 1965 р. Ю.Г. Вилежнев [3] запропонував ще один морфометричний топонімічний показник, сутність якого зводиться до визначення кількості географічних назв, що припадає на ту чи іншу кількість населення. Нажаль, зазначені категорії графоаналітичних прийомів аналізу топонімічної інформації так і лишаються від часу їх оприлюднення в межах умовної категорії "корисливих для застосування", тобто не отримали широкого визнання й не реалізували свого наукового потенціалу. Навіть не йдеться про них у фундаментальних працях з топоніміки й методів топонімічних досліджень. Лише останнім часом в поодиноких публікаціях почали з'являтися поняття про щільність топонімів [1, 2, 4, 5, 8].

Цілі та завдання статті. Метою даної публікації є наочно довести

практичну доцільність застосування морфометричних топонімічних показників у дослідженнях територіальних топонімічних комплексів, систем, які склалися на території держави; розглянути особливості відбиття даних характеристик засобами картографії; навести приклади розробки зазначених показників і картографічних творів на прикладі створеного топонімічного банку даних "Топонімія України".

Виклад основного матеріалу. Морфометричні характеристики в картографії – це різноманітні відносні показники й коефіцієнти, що характеризують явище (середня висота, потужність, щільність, розчленованість, ухили, звивистість й т.п.) [7]. Під *щільністю топонімів* слід розуміти ступінь насиченості даної території топонімами; виражається через відношення загальної кількості топонімів до займаної ними площі за формулою (1):

$$P_T = \frac{\sum T}{S}, \quad (1)$$

де: P_T – щільність топонімів конкретної території, *од./км²*, $\sum T$ – кількість топонімів на цій території, *од.*; S – площа території, зайнятої топонімами, *км²*.

Вимірюється зазначений показник відношенням одиниці кількості топонімів на одиницю площі території (*од./ км²*, *од./ 10 км²*, *од./ тис.км²* і т.д.). Слід зазначити, що даний показник в значній мірі є залежним від фактора генералізації топонімічної інформації, особливо при розрахунках щільності топонімів за картами. В цьому розрізі можливо вживання показників *граничної щільності* (максимально можлива щільність топонімів на даній території), *критичної щільності* (найнижчий показник щільності топонімів, умовно

прийнятий для певної території, нижче якого територія може вважатися невивченою в топонімічному плані) тощо [8].

Розрахунок щільності топонімів має сенс робити й відносно кількості населення досліджуваної території за формулою (2):

$$P_N = \frac{\sum T}{\sum N}, \quad (2)$$

де: P_N – щільність топонімів за кількістю населення території, *од./млн.осіб*;

$\sum T$ – кількість топонімів території, *од.*; $\sum N$ – кількість населення, *млн.осіб*.

Певні прикладні завдання вивчення топонімії тієї чи іншої території можуть вимагати визначення щільності не всіх взагалі географічних назв, а лише деяких, важливих з точки зору конкретного дослідження (наприклад, щільності топонімів, що походять від місцевих географічних назв, антропонімічного утворення серед ойконімів й т.п.).

Морфометричні топонімічні показники, що зазначені вище, дозволяють практично досліджувати синхронічний розподіл топонімічних явищ, встановлювати закономірності в їх географічному розташуванні між окремими територіями, співставними за генетичною (річкові басейни, одиниці адміністративно-територіального поділу тощо) ознакою, або за розмірами (поділ території на рівні за площею та / або обрисами ділянки) тощо.

У публікації І.Н. Шарухо [8] склад графоаналітичних прийомів розширюється за рахунок дефініцій "топонімічна ємність території" (відношення між фактично та гранично можливою щільностями при незмінних умовах з урахуванням усереднення багатьох параметрів – лісистості,

заболоченості, водності й т.п.) та "топонімічний потенціал території" або "потенційна топонімічна ємність території" (відношення між фактичною й критично припустимою щільностями топонімів за змінних умов), що пропонується автором серед багатьох інших в якості дискусійних. Отже, в запропонованих термінах наявна суттєва "хорологізація" питань топонімічних досліджень, але, на жаль, автор не розкриває сутність поняття та методології визначення гранично припустимої щільності топонімів й процедури "усереднення багатьох параметрів".

В процесі розробки питання картографічних методів і прийомів дослідження топонімічної системи України [1, 2, 5], нами складений топонімічний банк даних "Топонімія України" у масштабі 1:750 000 – 1:2 500 000 із семи топонімічних баз даних (БД) – річкові гідроніми, нерічкові гідроніми, ороніми, гідроороніми, геостратоніми, біоніми, ойконіми. Їх складові (топоніми) охарактеризовані за наступними морфометричними показниками: а) щільність топонімів за площею, б) щільність топонімів за населенням, в) щільність окремих видів топонімів, г) щільність взагалі усіх топонімів банку даних, д) щільність окремих семантичних груп топонімів як по окремих БД, так і по всьому банку даних тощо. При цьому топоніми розглядалися за тими територіальними рівнями, до яких вони прив'язувалися – за схемами природного (гідрологічного, геоморфологічного й т.п.) та адміністративного районування [1, 2]. В якості прикладу розглянемо результати таких досліджень щодо усієї сукупності топонімів банку даних.

Загальна щільність усіх топонімів, уміщених до банку даних "Топонімія

України", розглянута за одиницями адміністративно-територіального поділу (АТП) країни, оскільки за цією схемою територіального районування розглянуті всі бази топонімів. Отже, у підсумку виділено 5 груп регіонів (рис. 1).

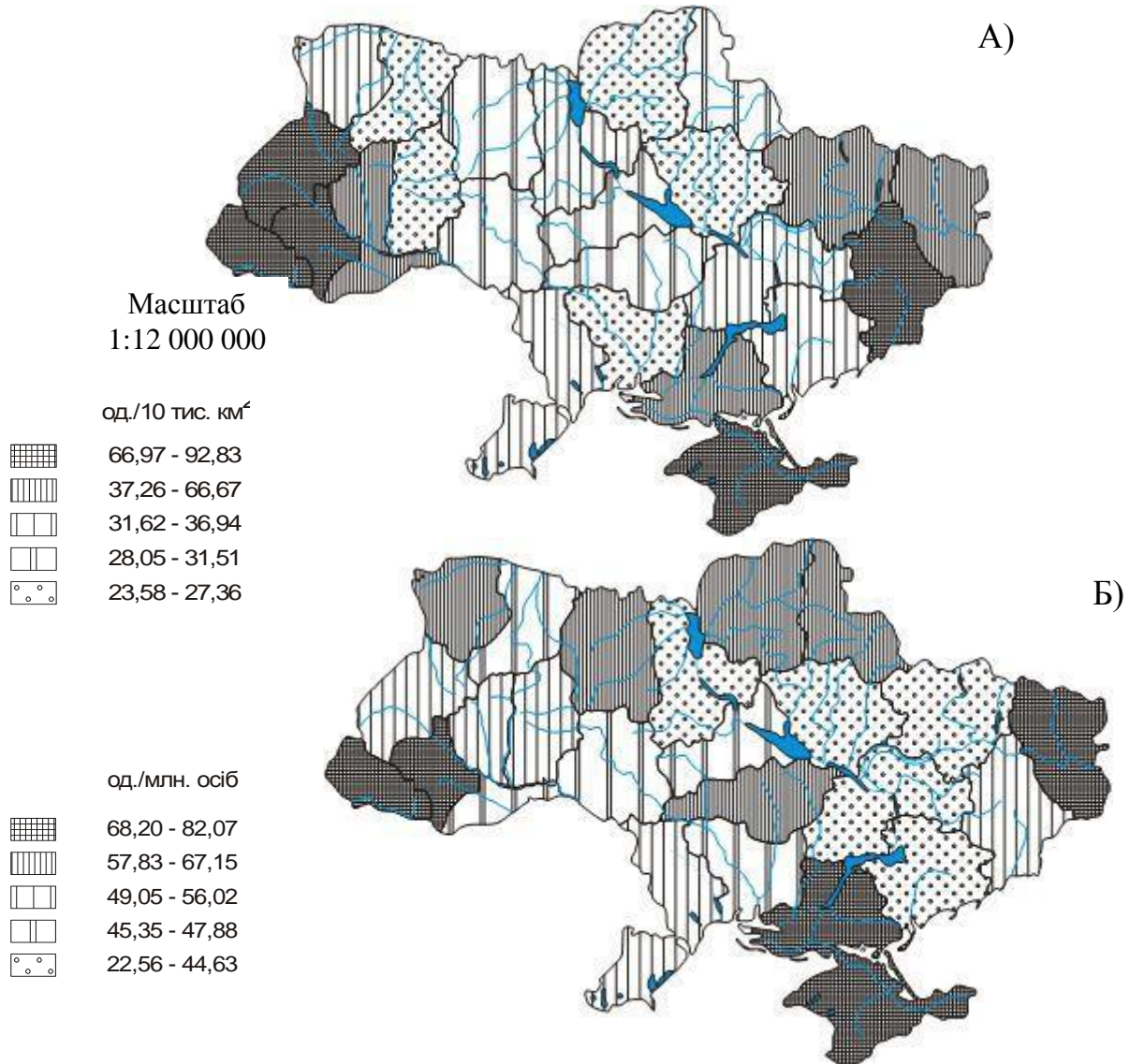

Рис. 1. Щільність топонімів банку даних “Топонімія України”

за площею території (А) та кількістю населення (Б) одиниць АТП України

1. *Регіони з найвищою щільністю топонімів* – це одиниці АТП України із значенням 66,9 – 93 од./10 тис.км² (Донецька, А.Р. Крим, Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська) та 68,2 – 82,1 од./млн.осіб (Луганська, Херсонська,

Закарпатська, Івано-Франківська області та А.Р. Крим).

2. *Регіони із високою щільністю топонімів* – це області України, що мають показники 37,26 – 66,7 од./10 тис.км² (Тернопільська, Чернівецька, Херсонська, Харківська, Луганська) та 57,8 – 67,2 од./млн.осіб (Волинська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Кіровоградська).

3. *Регіони із середньою щільністю топонімів*, де показник за площею території складає 31,6 – 37,0 од./10 тис.км² (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Київська області), а за населенням – 49,0 – 56,1 од./млн. осіб (Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Одеська, Донецька області).

4. *Регіони з низькою щільністю топонімів* – за площею території до цієї групи відносяться області, що мають значення щільності від 28 до 31,5 од./10 тис.км² (Житомирська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Сумська), а за кількістю населення регіону – від 45,3 до 48 од./млн.осіб (Рівненська, Чернівецька, Вінницька, Черкаська, Миколаївська).

5. *Регіони, що мають найнижчу щільність топонімів* – 23,5 – 23,4 од./10 тис. км² (Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Полтавська, Миколаївська) та 22,5 – 44,6 од./млн. осіб (Київська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області).

Висновки. Виділення груп регіонів України за показниками щільності топонімів в загальному вигляді дозволяє зробити наступне узагальнення. Найбільш високу кількість і щільність топонімів в Україні мають західні, східні і південні регіони, середня ступінь забезпечення топонімами притаманна центрально-західним і північним регіонам, а найнижча ступінь – центрально-

східним регіонам.

Наступним етапом дослідження повинно стати обґрунтування топонімічної ситуації, що сформувалася на теренах України, пояснення наявних просторово-територіальних закономірностей розподілу як кількісних, так і морфометричних топонімічних показників прийомами математичної статистики, застосовуваними в картографії (кореляція, ентропія). Це дозволить визначити чинники, що спричиняють найбільшого впливу на топонімічну систему.

Список літератури:

1. **Афанасьєв О.Є.** База даних "Ороніми України": методика створення і представлення // Вісник Дніпропетровського університету. – 2003. – Вип.5. Геологія. Географія. – С. 118-124.
2. **Афанасьєв О.Є.** Кількість та щільність річкових топонімів України / У зб. Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень (Тези наукових досліджень студентів і аспірантів). – Д.: ВКФ "Оксамит-Текс", 2004. – С. 26-27.
3. **Вылежнев Ю.В.** К вопросу о современном распространении топонимов типа Заберезник, Подгора на территории Пермской области/ В сб. Всесоюзная конференция по топонимике СССР. Тезисы докл. и сообщений. – Л.: ГО СССР, 1965. – С. 265-266.
4. **Зеленська Л.І.** Топонімія Дніпропетровської області. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.
5. **Зеленська Л.І.** Топонімічні карти: наукові підходи до розробки змісту / Л.І. Зеленська, О.Є. Афанасьєв, Ю.О. Агєєв // Вісник Дніпропетровського університету. – 2004. – Вип.6. Геологія. Географія. – С. 118-124.
6. **Казаков А.Н.** О географических названиях Ловозерских тундр / В сб. Ученые записки Ленинградского гос. ун-та. Сер. Географическая. – 1949. – Вып. 6. – С. 26-34.
7. **Салищев К.А.** Картоведение. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1990. – 400 с.
8. **Шарухо И.Н.** Разработка топонимической терминологии с целью введения в географическую науку / У зб. Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали XII Міжнародного науково-практичного семінару, Харків, 8-12 вересня 2003 р. – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 2003. – С. 138-141.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Морфометричні топонімічні показники: поняття і приклад картографування** // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Зб. науков. праць. – 2005. – Вип.5. – С. 6–10.